

MEG WAITE CLAYTON

DE

LAATSTE

TREIN

NAAR VRIJHEID

HarperCollins

Dit is een leesfragment uit *De laatste trein naar vrijheid*, dat 21 januari 2020 zal verschijnen. Het is niet bestemd voor de verkoop en wordt u aangeboden door HarperCollins Holland. Wij verzoeken u vriendelijk hieruit niet te citeren.

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam

Copyright © 2019 Meg Waite Clayton
Oorspronkelijke titel: *The Last Train to London*
Copyright Nederlandse vertaling: © 2020 HarperCollins Holland
Vertaling: Karin de Haas
Omslagontwerp: Andrea Guinn
Bewerking: Pinta Grafische Producties
Omslagbeeld: © Mark Owen / Trevillion Images; © Serjio74 / Olga Che / Shutterstock
Foto auteur: Adrienne Defendi
Zetwerk: Mat-Zet B.V., Soest

ISBN 978 94 027 0481 5

ISBN 978 94 027 5936 5 (e-book)

NUR 302

Originele uitgave verschenen bij HarperCollins Publishers LLC, New York, U.S.A.

Deze uitgave is uitgegeven in samenwerking met HarperCollins Publishers LLC

HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC

* en ~ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met * zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Alle in dit verhaal voorkomende personen zijn ontleend aan de fantasie van de schrijver. Elke gelijkenis met bestaande personen berust op toeval.

Deel I

WAT VOORAFGING

DECEMBER 1936

AAN DE GRENS

Dikke sneeuwvlokken verzachtten het uitzicht door het raampje van de trein: een met sneeuw bedekt kasteel op een met sneeuw bedekte heuvel, dat spookachtig door de met sneeuw gevulde lucht schemerde. De conducteur riep: ‘Bad Bentheim; dit is Bad Bentheim, Duitsland. Passagiers die verder reizen naar Nederland moeten documenten overleggen.’

Geertruida Wijsmuller – een Nederlandse met een krachtige kin, neus en voorhoofd, een brede mond, kasjmiergrijze ogen – kustte de baby op haar schoot. Ze kustte hem nog een keer en liet haar lippen even op zijn gladde voorhoofd rusten. Toen gaf ze hem aan zijn zus en trok het keppeltje van het hoofd van hun peuterbroertje. *‘Es ist in Ordnung. Es wird nicht lange dauern. Dein Gott wird dir dieses eine Mal vergeben,’* suste ze het protest van het jongetje, in de taal van de kinderen. Het geeft niet. Het is maar voor even. Je God zal het ons deze keer vergeven.

Toen de trein zwoegend tot stilstand kwam, sprong het jochie naar het raam en riep: ‘Mama!’

Truus streek over zijn haar en volgde zijn blik door het besneeuwde glas. Ze zag Duitsers die ondanks het slechte weer in strakke rijen op het perron stonden, een kruier met een overvolle bagagekar, een

man met een kromme rug die een reclamebord met zich meotorste waarop de diensten van een kleermaker werden geadverteerd. Ja, daar was de vrouw die het kind zag: een slanke vrouw met een donkere jas en een donkere sjaal die bij een worstkraampje stond, met haar rug naar de trein, terwijl het jongetje op-nieuw naar haar riep: ‘Maaa-maaa!’

De vrouw draaide zich om en nam op haar gemak een hap van de vettige worst. De schouders van het jongetje zakten. Natuurlijk was het niet zijn moeder.

Truus trok het kind tegen zich aan en fluisterde ‘Zoet maar, zoet maar’, omdat ze geen beloften wilde doen die ze niet kon nakomen.

De deuren van de wagon gingen kletterend en sissend open. Een nazigrensbewaker op het perron stak zijn hand omhoog om een passagier te helpen uitstappen, een zwangere Duitse die zijn hulp met een in handschoen gestoken hand aannam. Truus maakte de paarlen knopen van haar eigen gele leren handschoenen los, schoof de geschulpte manchetten met de verfijnde zwarte accenten omlaag en trok de handschoenen uit. Het leer bleef even haken achter de robijn in een van haar ringen. Met handen waar de eerste rimpeltjes en vlekjes op begonnen te verschijnen, veegde ze de tranen van het jongetje weg.

Vlug streek ze het haar en de kleren van de kinderen glad. Geruststellend zei ze hun namen, maar ze hield een half oog op de snel slinkende rij passagiers.

‘Goed,’ zei ze, een beetje spuug van de mond van de baby vegend terwijl de laatste passagiers uitstapten. ‘Ga jullie handen wassen, zoals we hebben geoefend.’

De nazigrensbewaker kwam het trapje van de wagon al op.

‘Toe maar, vlug, maar neem de tijd voor het wassen,’ zei Truus rustig. Tegen het meisje zei ze: ‘Hou je broertjes zo lang mogelijk bezig, liefje.’

‘Tot u uw handschoenen weer aantrekt, tante Truus,’ zei het meisje.

Het mocht niet lijken alsof Truus de kinderen verstopte, maar ze wilde ze ook niet in de buurt hebben bij het onderhandelen. En dus richtten we onze blik niet op wat er te zien is, maar op wat er niet te zien is, dacht ze terwijl ze de robijn gedachteloos naar haar lippen bracht, alsof ze de edelsteen kuste.

Ze opende haar handtas, een kleinere dan ze zou hebben meegenomen als ze had geweten dat ze met drie kinderen in haar kielzog naar Amsterdam terug zou keren. Ze rommelde erin en deed haar andere ringen af. De kinderen, die zich nu achter haar bevonden, liepen ondertussen naar de andere kant van de wagon.

Voor haar verscheen de grensbewaker. Het was een jonge man, maar niet zo jong dat hij niet getrouwd zou kunnen zijn en zelf kinderen zou kunnen hebben.

‘Visa? Hebben jullie visa om Duitsland te verla-

ten?’ vroeg hij aan Truus, de enige volwassene die nog in de wagon zat.

Truus bleef in haar tas rommelen, alsof ze de vereiste papieren zocht. ‘Kinderen, je hebt er je handen vol aan, is het niet?’ verzuchtte ze goedmoedig terwijl ze haar vingers in haar tas om haar Nederlandse paspoort klemde. ‘Hebt u kinderen, officier?’

Er verscheen een piepklein glimlachje op het gezicht van de bewaker. ‘Mijn vrouw is in verwachting van onze eerste. Misschien komt hij wel met kerst.’

‘Wat fijn voor u!’ zei Truus hartelijk, glimlachend om haar eigen mazzeltje. De bewaker keek in de richting waar het geluid van stromend water en kwetterende kinderen vandaan kwam, en ze liet hem stilstaan bij de gedachte die hopelijk bij hem opkwam. De gedachte dat hij snel een baby zou hebben, zoals de kleine Alexi, die zou opgroeien tot een kind, zoals Israël of die lieve, lieve Sara.

Ze voelde aan de robijn, schitterend en warm, de enige ring die ze nog droeg. ‘U hebt vast iets bijzonders om uw vrouw cadeau te doen wanneer de baby wordt geboren.’

‘Iets bijzonders?’ herhaalde de nazi, en hij richtte zijn aandacht weer op haar.

‘Tets moois dat ze elke dag kan dragen, als aandenken aan een heel bijzonder moment.’ Ze deed de ring af en zei: ‘Mijn vader heeft deze aan mijn moeder gegeven op de dag dat ik werd geboren.’

Haar bleke, vaste vingers staken hem de ring met de robijn toe, samen met haar enkele paspoort.

De man nam alleen het paspoort aan, bekeek het en keek toen weer naar de andere kant van de wagon. ‘Zijn dat uw kinderen?’

Nederlandse kinderen konden worden bijgeschreven in het paspoort van hun ouders, maar in het hare stond slechts haar eigen naam.

Ze draaide de ring zo dat de robijn het licht ving en zei: ‘Kinderen zijn het dierbaarste bezit ter wereld.’

JONGEN ONTMOET MEISJE

Stephan schoot door de deuren naar buiten en rende de met sneeuw bedekte trap af. Zijn schooltas schuurde langs het jasje van zijn schooluniform terwijl hij naar het Burgtheater sprintte. Bij de kantoorboekhandel bleef hij staan; de schrijfmachine stond nog in de etalage. Hij schoof zijn bril omhoog, drukte zijn vingers tegen het raam van de etalage en deed net alsof hij typte.

Toen rende hij verder, slalomend door de menigte op de *Christkindlmarkt*, de geur van peperkoek en zoete glühwein opsnuivend. 'Sorry. Sorry. Sorry!' riep hij, met zijn pet omlaaggetrokken om herkenning te voorkomen. Zijn familie genoot aanzien; hun vermogen kwam van het chocoladebedrijf dat ze met hun eigen kapitaal hadden opgericht en hun bankzaken werden afgehandeld door de chique Rothschild-bank. Als zijn vader te horen kreeg dat hij alweer een oude dame op straat omver had gelopen, zou die schrijfmachine dichterbij de dennenboom met lichtjes op de Rathausplatz blijven dan bij de kerstboom die bij hem thuis stond.

Hij zwaaide naar de oude man die de nieuwskiosk bemande. 'Goedemiddag, Herr Kline!'

'Waar is je overjas, jongeheer Stephan?' riep de oude man hem na.

Stephan keek omlaag – hij had zijn jas voor de zoveelste keer op school laten liggen – maar hij minderde pas vaart toen hij bij de Ringstrasse was, waar een spontane nazidemonstratie hem de weg versperde. Hij dook een met posters beplakte tunnel in en daalde kletterend de metalen trap af naar de donkere onderwereld van Wenen. Even later kwam hij weer tevoorschijn aan de andere kant van de straat, bij het Burgtheater. Hij schoot door de deuren van het theater naar binnen en rende met twee treden tegelijk de trap af naar de kapsalon in de kelder.

‘Jongeheer Neumann, wat een verrassing!’ zei Herr Perger. Hij trok zijn wenkbrauwen op tot ze boven zijn bril uitstaken, die net zo rond en zwart was als die van Stephan, zij het minder besneeuwd. De kapper was net bezig het laatste beetje haar van de dag met een stoffer en blik met lange steel op te vegen. ‘Maar had ik niet –’

‘Alleen een beetje bijknippen. Het is al een paar weken geleden.’

Herr Perger richtte zich op, gooide het haar in een vuilnisbak en zette het stoffer en blik naast een cello die tegen de muur leunde. ‘Ach, jonge mensen hebben een beter geheugen dan oude,’ zei hij hartelijk, met een knikje naar de kappersstoel. ‘Of geldt dat niet voor een jongeman die te veel geld heeft?’

Stephan liet zijn tas vallen. Een paar pagina’s van zijn nieuwe toneelstuk vielen eruit en kwamen op

de grond terecht, maar wat maakte het uit? Het was Herr Perger maar. Hij schudde zijn jasje van zich af, ging in de stoel zitten en zette zijn bril af. De wereld werd vaag; de cello en het stoffer en blik leken wel een stel dat samen danste in de hoek, en het gezicht in de spiegel boven zijn stropdas zou van iedereen kunnen zijn. Hij rilde toen Herr Perger de kapmantel om hem heen drapeerde. Hij had er een hekel aan als zijn haar geknipt werd.

‘Ik hoorde dat ze misschien voor een nieuw toneelstuk gaan repeteren,’ zei hij. ‘Is het er eentje van Stefan Zweig?’

‘O ja, je bent een fan van Herr Zweig. Hoe kon ik dat vergeten?’ zei Otto Perger. Zijn stem klonk licht spottend, maar het was niet onvriendelijk bedoeld. Bovendien kende Herr Perger alle geheimen over de toneelschrijvers en de sterren en het theater. Stephan's vrienden hadden geen idee waar hij zijn nieuwtjes vandaan haalde; ze dachten dat hij een belangrijk iemand kende.

‘Herr Zweigs moeder woont nog steeds hier in Wenen,’ zei Stephan.

‘Maar toch maakt hij zijn bezoeken vanuit Londen maar zelden bekend. Nu, ik hoop dat ik je niet teleurstel, Stephan, maar dit nieuwe toneelstuk is van Csokor. Het heet *3. November 1918* en het gaat over het eind van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk. Er wordt nogal wat gefluisterd en gespeculeerd over

de vraag of het überhaupt opgevoerd zal worden. Ik ben bang dat Herr Csokor maar beter een ingepakte koffer klaar kan hebben staan. Maar ik heb gehoord dat het wel degelijk door zal gaan, alleen zal er in de publiciteit bij vermeld worden dat de schrijver met het stuk niet de naties van het voormalige Duitse Rijk wil beledigen. Een beetje van dit, een beetje van dat, wat er ook voor nodig is om te overleven.'

Stephans vader zou hebben tegengeworpen dat dit Oostenrijk was, niet Duitsland; de coup van de nazi's was hier al jaren geleden neergeslagen. Stephan had echter geen belangstelling voor politiek. Hij wilde alleen maar weten wie de hoofdrol zou spelen.

'Wil je een gokje wagen?' vroeg Herr Perger, terwijl hij de stoel met Stephan erin naar zich toe draaide. 'Ik meen me te herinneren dat je daar aardig goed in bent.'

Stephan hield zijn ogen dichtgeknepen en rilde weer, hoewel er gelukkig geen plukjes haar op zijn gezicht terechtkwamen. 'Werner Krauss?' raadde hij.

'Kijk eens aan!' riep Herr Perger enthousiast uit.

De kapper draaide de stoel weer naar de spiegel, en Stephan zag met zijn kippige blik dat Herr Perger niet zo opgetogen had gereageerd omdat het antwoord klopte, maar omdat hij een meisje begroette dat als een surrealistische zonnebloem tevoorschijn was gekomen uit een verwarmingsrooster in de muur onder Stephans spiegelbeeld. Ze stond recht voor

hem, met vegen op haar bril en blonde vlechten en ontluikende borsten.

‘Ach, Žofie-Helene, je mama zal de hele avond bezig zijn om die jurk schoon te boenen,’ zei Herr Perger.

‘Het was geen eerlijke vraag, opa Otto, er zijn twee mannelijke hoofdrollen,’ zei het meisje. Haar heldere stem bleef ergens in Stephans binnenste steken, als de eerste hoge bes in het ‘Ave Maria’ van Schubert – haar stem en de lyrische klanken van haar naam, Žofie-Helene, en de nabijheid van haar borsten.

‘Het is een lemniscaat van Bernoulli,’ zei ze, voelend aan het gouden hangertje dat ze aan een ketting om haar hals droeg. ‘Analytisch gezien de nulverzameling van de polynome X in het kwadraat plus Y in het kwadraat min het product van X in het kwadraat min Y in het kwadraat keer tweemaal A in het kwadraat.’

‘Ik...’ stamelde Stephan. Het schaamrood steeg hem naar de kaken omdat hij erop was betrapt dat hij naar haar borsten staarde, al had ze dat zelf niet door.

‘Ik heb hem van mijn vader gekregen,’ zei ze. ‘Hij hield ook van wiskunde.’

Herr Perger maakte de kapmantel los, gaf Stephan zijn bril en wuifde de munt weg die Stephan hem wilde geven, met de mededeling dat deze knipbeurt gratis was. Vlug stopte Stephan de pagina’s van zijn script weer in zijn tas. Hij wilde niet dat dit meisje zijn

toneelstuk zou zien, of dat ze zou weten dat hij een toneelstuk aan het schrijven was, dat hij zich inbeelde dat hij iets zou kunnen schrijven wat de moeite van het lezen waard was. Halverwege zijn bewegingen stopte hij en staarde verward naar de grond. Die was helemaal schoon?

‘Stephan, dit is mijn kleindochter,’ zei Otto Perger met de schaar nog in zijn hand. ‘Žofie, Stephan is minstens zo geïnteresseerd in het theater als jij, al hecht hij dan wat meer belang aan een net kapsel.’

‘Leuk je te ontmoeten, Stephan,’ zei het meisje. ‘Maar waarom laat je je haar knippen als dat helemaal niet nodig is?’

‘Žofie-Helene,’ zei Herr Perger vermanend.

‘Ik kon alles zien door het rooster. Je haar hoefde helemaal niet geknipt te worden, dus deed opa Otto net alsof. Maar wacht, niets zeggen! Laat me raden.’ Ze nam alles om zich heen in haar op: de cello en de kapstok en haar grootvader en Stephan zelf. Haar blik bleef op zijn tas rusten. ‘Je bent een acteur! En opa weet alles over dit theater.’

Otto Perger zei: ‘Stephan is een schrijver, *Engelchen*. En je weet toch dat de grootste schrijvers de gekste dingen doen, gewoon voor de ervaring.’

Žofie-Helene nam Stephan met hernieuwde belangstelling op. ‘Ben je echt een schrijver?’

‘Ik... Ik krijg een schrijfmachine met kerst,’ zei Stephan. ‘Ik hoop dat ik een schrijver ben.’

‘Maken ze speciale schrijfmachines?’

‘Speciaal?’

‘Is het raar om linkshandig te zijn?’

Verward staarde Stephan naar zijn handen, terwijl het meisje het verwarmingsrooster weer losmaakte en op handen en voeten de muur in kroop. Even later stak ze haar hoofd naar buiten. ‘Kom op, Stephan, de repetities zitten er bijna op,’ zei ze. ‘Je vindt het toch niet erg als je kleren een beetje vies worden? Voor de ervaring?’

ROBIJNEN OF NEP

Een paarlen knoop sprong van Truus' geschulpte manchet toen ze, met de baby op haar ene arm, haar hand uitstak om de jongen vast te grijpen. De kleuter was zo gefixeerd op het enorme koepelvormige plafond van het station van Amsterdam dat hij bijna uit de trein viel.

'Truus,' begroette haar echtgenoot haar terwijl hij het jochie uit de trein tilde. Daarna hielp hij het meisje met uitstappen, en Truus met de baby.

Op het perron liet Truus zich door haar man omhelzen, een zeldzame uiting van genegenheid in het openbaar.

'Geertruida,' zei hij, 'kon Frau Freier niet –'

'Nu even niet moeilijk doen, Joop. Het is gedaan, en ik weet zeker dat de vrouw van die aardige jonge bewaker die ons de grens over heeft geholpen, de robijn van mijn moeder harder nodig heeft dan wij. En het is bijna kerst.'

'Lieve hemel, je gaat me toch niet vertellen dat je het hebt gewaagd om een nazi met een nepedelsteen om te kopen?'

Ze kustte hem op de wang. 'Je ziet het verschil zelf niet eens, lieverd, dus ik denk niet dat die man het door zal hebben.'

Joop moest lachen en hij nam de baby van haar over. Hij hield het kind onhandig maar liefdevol vast – als een man die gek was op kinderen maar ze zelf nooit had gekregen, hoewel ze het jaren hadden geprobeerd. De handen van Truus voelden koud aan nu de baby ze niet meer verwarmde, en ze stak ze in haar zakken en voelde het lucifersdoosje dat ze al bijna vergeten was. Wat een vreemde kerel was dat geweest, de dokter in de treinwagon die haar het doosje had gegeven. ‘U bent ongetwijfeld gestuurd door God,’ had hij gezegd met een warme blik naar de kinderen. Hij had haar verteld dat hij altijd een gelukssteen bij zich droeg en dat hij die haar graag wilde geven. ‘Om u en de kinderen te beschermen,’ had hij aangedrongen. Hij had het kleine doosje opengeschoven om haar een ruwe platte steen te laten zien die geen enkel ander nut kon hebben dan geluk brengen. ‘Op Joodse begrafenis schenken je geen bloemen maar stenen,’ zei hij, wat haar het gevoel had gegeven dat ze niet meer kon weigeren. In Bad Bentheim was hij uitgestapt, voordat de trein de grens tussen Duitsland en Nederland zou passeren, en nu was Truus met de kinderen in Amsterdam en bedacht ze dat het misschien wel waar was dat het lelijke steentje geluk bracht.

‘Luister, kleine man,’ zei Joop tegen de baby, ‘als je groot bent, moet je iets bijzonders doen, zodat het de moeite waard was dat mijn dwaze bruid haar le-

ven op het spel heeft gezet.’ Als deze spontane reddingsactie hem al dwarszat, dan zou hij er toch net zomin tegen protesteren als hij deed wanneer Truus naar Duitsland reisde met het vooropgezette plan om kinderen op te halen. Hij kuste de baby op de wang. ‘Er staat een taxi klaar,’ zei hij.

‘Taxi? Heb je soms opslag gekregen bij de bank terwijl ik weg was?’ Het was een mild grapje; Joop was een bankiersbankier, door en door zuinig. Maar wel eentje die zijn vrouw na twintig jaar huwelijk nog steeds zijn bruid noemde.

‘Zelfs zonder sneeuw zou het een flink stuk lopen zijn van de tramhalte naar het huis van hun oom,’ zei hij, ‘en dokter Groenveld zou niet willen dat de neefjes en het nichtje van zijn vriend met bevroren tenen arriveren.’

De vriend van dokter Groenveld. Aha, dacht Truus terwijl ze de wereld van besneeuwde takken en bevroren grachten in liepen. Zo kwam de hulp van het Comité voor Bijzondere Joodsche Belangen vaak tot stand: vrienden van vrienden, de kinderen van vrienden of zakenpartners. In veel gevallen bepaalden toevallige relaties het lot.

KAARSEN BIJ ZONSOPGANG

Nerveus liep Žofie-Helene op de met sneeuw bestoven heggen en het hoge gietijzeren hek van het stadspaleis aan de Ringstrasse af. Ze legde haar hand op de roze sjaal die haar grootmoeder haar voor kerst had gegeven en die zo zacht was als de aanraking van haar moeder. Dit huis was groter dan het hele appartementencomplex waar zij woonden, en veel rijker versierd. De eerste vier verdiepingen steunden op hoge pilaren; de onderste was voorzien van boogdeuren en -ramen, en de drie erboven hadden hoge glazen openslaande deuren die toegang gaven tot smalle stenen balkons. De vijfde verdieping, wat bescheidener van omvang, was versierd met beelden die het dak omhoog leken te houden, of de bedienden leken te bewaken die op de zolder moesten wonen. Dit kon onmogelijk iemands woonhuis zijn, laat staan dat van Stephan. Maar voordat ze zich kon omdraaien en weglopen, stapte er een portier in een indrukwekkend uniform uit een wachthuisje om het hek voor haar te openen. Op hetzelfde moment vloegen de bewerkte houten voordeuren open en rende Stephan de treden af, die helemaal vrij van sneeuw waren, alsof het zomer was in plaats van winter.

‘Kijk! Ik heb een nieuw toneelstuk geschreven!’ riep

hij, wapperend met een manuscript. 'Ik heb het geschreven op de schrijfmachine die ik met kerst heb gekregen!'

De portier glimlachte warm. 'Jongeheer Stephan, nodigt u uw gast niet uit om binnen te komen?'

De binnenkant van het paleis was nóg indrukwekkender, met kroonluchters en marmeren vloeren met ingewikkelde geometrische patronen, een statige trap en allerlei buitengewone kunstwerken aan de muren: herfstige berkenstammen waarvan het perspectief niet klopte; een dorpje aan de kust, gebouwd tegen een heuvel, onwaarschijnlijk plat en vrolijk; een bizar portret van een dame die opvallend veel op Stephan leek, met dezelfde zwoele ogen en lange rechte neus, dezelfde rode lippen en hetzelfde bijna onwaarneembare kuiltje in de kin. Het haar van de vrouw op het schilderij was opgestoken en haar wangen waren helderrood gekrast op een manier die zowel elegant als verontrustend was, meer schoonheid en bos dan wond, hoewel Žofie onwillekeurig aan het laatste moest denken. De eerste cellosuite van Bach klonk uit een grote salon waar gasten converseerden naast een vleugel. De elegante, met bladgoud bedekte klep stond open en onthulde de geschilderde afbeelding aan de onderkant, een dramatische witte vogel met een trompet in zijn klauwen.

'Niemand heeft het nog gelezen,' zei Stephan met gedempte stem. 'Geen woord.'

Žofie keek naar het manuscript dat hij haar toestak. Wilde hij echt dat ze het meteen ging lezen?

De portier – Rolf, noemde Stephan hem – zei behulpzaam: ‘Ik hoop dat uw vriendin een goede kerst heeft gehad, jongeheer Stephan?’

Stephan negeerde de hint en zei tegen Žofie: ‘Ik heb eeuwen gewacht tot je thuis zou komen.’

‘Ja, Stephan, mijn grootmoeder maakt het goed, en ik heb een heerlijke kerst gehad in Tsjechoslowakije, dank je,’ zei Žofie-Helene. Ze werd beloond met een goedkeurende glimlach van Rolf, die haar jas en haar nieuwe sjaal van haar aannam.

Vlug las ze de eerste bladzijde van het manuscript. ‘Het begint prachtig, Stephan,’ zei ze.

‘Vind je?’

‘Ik beloof je dat ik vanavond het hele stuk lees, maar als je wilt dat ik je familie ontmoet, kan ik het moeilijk bij me houden.’

Stephan keek de muzieksalon in, nam het manuscript van haar over en rende de trap op. Zijn hand veegde bij elke bocht die hij omsloeg langs een beeld, tot hij op de tweede verdieping was, waar de deuren van een bibliotheek openstonden. Er stonden zoveel boeken dat Žofie nauwelijks kon bevatten dat ze eigendom waren van één familie.

Een modieus geklede vrouw met een platte boezem was in de salon aan het praten. ‘...Hitler die boeken verbrandt – alle interessante exemplaren, moet ik

erbij zeggen.’ De vrouw leek erg op Stephan, en ook op het portret met de gekraste wangen, hoewel haar donkere haar in het midden gescheiden was en in losse krullen over haar schouders hing. ‘Dat walgelijke mannetje noemt Picasso en Van Gogh incompetente bedriegers.’ Ze voelde aan haar parelketting, die net als die van Žofies moeder in een enkele lus om haar hals hing, maar die nog een tweede lus had die helemaal tot aan haar middel reikte. De parels waren zo perfect dat ze als het snoer ooit zou breken vast alle kanten op zouden rollen. “Het doel van kunst is niet om in de vuiligheid te rollen omwille van de vuiligheid”, zegt hij – alsof hij enig idee heeft wat het doel van kunst is. En dan noemen ze mij hysterisch?’

‘Niet hysterisch,’ zei een man. ‘Dat is jouw woordkeus, Lisl.’

Lisl. Dat moest Stephans tante zijn. Stephan was gek op zijn tante Lisl, en ook op haar man, zijn oom Michael.

‘Van Freud, om precies te zijn, liefje,’ antwoordde Lisl luchtig.

‘Hitler gaat alleen tekeer tegen de modernisten,’ zei Stephans oom Michael. ‘Kokoschka –’

‘Die uiteraard de plek aan de kunstacademie kreeg die Hitler had willen hebben,’ onderbrak Lisl hem. ‘Hitlers werk was zo slecht beoordeeld dat hij niet eens toelatingsexamen had mogen doen,’ vertelde ze hun. ‘Hij moest in een opvanghuis slapen, in

de gaarkeuken eten en zijn schilderijen verkopen aan winkels die iets nodig hadden om hun lege lijsten mee te vullen.'

Terwijl het kleine kringetje lachte om haar verhaal, schoof er aan de andere kant van de hal een deur open. Een lift! Een jongen die niet veel meer kon zijn dan een kleuter sprong van een stoel die in de lift stond – een prachtige rolstoel (niet van het jongetje, uiteraard) met kunstig uitgesneden armleuningen, een rieten zitting en rugleuning, en perfect geproportioneerde ronde koperen handgrepen en wielen. De jongen drentelde de hal in, een speelgoedkonijn over de grond achter zich aan slepend.

'Hallo. Jij moet Walter zijn,' zei Žofie. 'En wie is je konijnevriendje?'

'Dat is Pieter,' zei Stephans broertje.

Pieter Konijn. Žofie wenste dat ze haar kerstgeld nog niet had uitgegeven, dan zou ze zo'n Pieter in een klein blauw jasje voor haar zusje Jojo kunnen kopen.

'Dat is mijn *Papa*, bij mijn piano,' zei het jongetje.

'Jouw piano?' vroeg Žofie. 'Speel je?'

'Niet zo heel goed,' zei het jongetje.

'Maar op die piano?'

Het jongetje keek naar de piano. 'Ja, natuurlijk.'

Stephan kwam weer naar beneden, met lege handen. Op dat moment zag Žofie de verjaardagstaart in de salon staan, met kaarsen erop, die volgens de Oostenrijkse traditie bij zonsopgang werden aangestoken

en de hele dag bleven branden. Ernaast stond een schaal met de prachtigste bonbons die ze ooit had gezien, sommige van melkchocolade en sommige puur, allemaal in verschillende vormen, maar allemaal versierd met Stephans naam.

‘Stephan, ben je jarig?’ Zestien kaarsen voor zijn leeftijd, en eentje om geluk te brengen. ‘Waarom heb je dat niet gezegd?’

Stephan woelde door Walters haar terwijl het cellostuk ten einde kwam.

‘Ik!’ riep Walter. ‘Ik wil het doen!’ En hij rende naar hun vader, die een kruik naast de platenspeler schoof.

‘En nu is Zweig naar Engeland gevlucht en componeert Strauss voor de Führer,’ zei tante Lisl – woorden die de aandacht van Stephan trokken. Žofie-Helene geloofde niet in helden, maar ze liet zich door Stephan meetrekken naar de salon om hier meer over te horen.

‘Jij moet Žofie-Helene zijn!’ zei Stephans tante Lisl. ‘Stephan, je hebt me niet verteld hoe mooi je vriendinnetje is.’ Ze trok een paar spelden uit Žofies wrong, en haar lokken tuimelden omlaag. ‘Ja, dat is beter. Als ik zulk haar had als jij zou ik het ook niet afknippen, wat de mode ook voorschrijft. Het spijt me dat Stephans moeder zich niet goed genoeg voelt om je te begroeten, maar ik heb haar beloofd om verslag uit te brengen, dus je moet me alles vertellen.’

‘Het is heel prettig om u te ontmoeten, Frau Wirth,’

zei Žofie. ‘Maar gaat u verder met uw verhaal over Herr Zweig, anders vergeeft Stephan het me nooit.’

Lisl Wirth lachte, een warm, helder geluid, met haar kin een beetje naar het onmogelijk hoge plafond geheven. ‘Iedereen, dit is de dochter van Käthe Perger, de redacteur van *Onafhankelijk Wenen*.’ Ze keerde zich naar Žofie toe en zei: ‘Žofie-Helene, dit is Berta Zuckerkandl, een journaliste, net als je moeder.’ Tegen de anderen zei ze: ‘Haar moeder die, moet ik zeggen, meer moed heeft dan Zweig of Strauss.’

‘Werkelijk, Lisl,’ wierp haar echtgenoot tegen, ‘je doet alsof Hitler aan de grens staat. Alsof Zweig in ballingschap leeft, terwijl hij op dit moment in de stad is.’

‘Is Stefan Zweig in Wenen?’ vroeg Stephan.

‘Nog geen halfuur geleden zat hij in Café Central,’ zei zijn oom Michael.

Lisl Wirth keek haar neefje en zijn vriendinnetje na terwijl ze naar de voordeur renden. Ze luisterde met een half oor naar Michael, die vroeg waarom Zweig Oostenrijk eigenlijk was ontvlucht.

‘Hij is niet eens een Jood,’ zei haar man. ‘In elk geval geen praktiserende.’

‘Zegt mijn niet-Joodse echtgenoot,’ vermaande Lisl hem vrijgevig.

‘Getrouwd met de mooiste Joodse van heel Wenen,’ zei hij.

Lisl keek toe terwijl Rolf Stephan tegenhield om

hem de versleten jas van het meisje te geven. Žofie-Helene keek zo verbaasd toen Stephan haar in haar jas wilde helpen, dat Lisl bijna hardop in de lach schoot. Terwijl het meisje met haar rug naar Stephan toe stond, snoof hij stiekem de geur van haar haren op. Lisl vroeg zich af of Michael dat ooit bij haar had gedaan toen ze nog verkering hadden. Ze was maar een jaar ouder geweest dan Stephan nu was.

‘Is prille liefde niet prachtig?’ zei ze tegen haar echtgenoot.

‘Is ze verliefd op je neefje?’ vroeg Michael. ‘Ik weet niet of ik hem aan zou moedigen om het aan te leggen met de dochter van een rebelse journalist.’

‘Wie van haar ouders verdenk je van het opjatten van meuten, lieveling?’ vroeg Lisl. ‘Haar vader, van wie wordt gezegd dat hij in juni 1934 zelfmoord heeft gepleegd in een hotel in Berlijn, heel toevallig in dezelfde nacht waarin zoveel van Hitlers tegenstanders zijn overleden? Of haar moeder, die als zwangere weduwe het werk van haar man overnam?’

Ze keek Stephan en Žofie na terwijl ze naar buiten verdwenen. De arme Rolf haastte zich achter hen aan, zwaaiend met de sjaal van het meisje – een onwaarschijnlijk mooie roze sjaal.

‘Nou, ik zou niet weten of dat meisje verliefd is op Stephan,’ zei Lisl, ‘maar hij is in elk geval verkikkerd op haar.’

IN GESPREK MET MEG WAITE CLAYTON

Wat maakte dat u een verhaal wilde schrijven over een Nederlandse oorlogsheldin?

Het antwoord op deze vraag is simpel: Truus zelf.

Ik had gelezen over Nicholas Winton, die de reddingsacties vanuit Praag leidde, en ik ging op zoek naar de persoon of personen die de leiding hadden over de reddingsacties vanuit Berlijn en Wenen. Uiteindelijk stuitte ik op de naam van Truus, in een kinderboek dat een paar jaar nadat mijn zoon me over de kindertransporten had verteld, is gepubliceerd.

Toen ik haar naam eenmaal kende, vond ik een online vermelding van Truus als Rechtvaardige onder de Volkeren, een eretitel die werd toegekend aan niet-Joden die hebben geholpen om Joden te redden. In de vermelding was het woord 'kindertransporten' niet terug te vinden, maar ik maakte er wel uit op dat Truus het grote voordeel had dat ze een niet-Joodse was met toegang tot de machtsstructuur van de nazi's.

Voor mij was het een keerpunt: ik ben niet Joods,

maar Truus ook niet. En hetzelfde gold voor een heleboel mensen die hun leven op het spel hebben gezet om anderen te helpen. Hoe ontzagwekkend Truus ook was, het schrijven van dit verhaal leek gek genoeg een minder onmogelijke taak toen ik eenmaal meer over haar wist. Het is geen Joods verhaal, het is gewoon een verhaal dat de hele wereld zou moeten kennen.

Het kostte de nodige moeite, maar ik vond een soort biografie, *Geen tijd voor tranen*, alleen in het Nederlands gepubliceerd en vijftig jaar geleden voor het laatst gedrukt. In dit boekje stond onder meer een korte passage over de confrontatie die Truus aanging met de nazi die op dat moment de leiding had in Wenen: een jonge en ambitieuze, nog niet beruchte, Adolf Eichmann.

Toen ik dat eenmaal had gelezen, móést ik dit verhaal vertellen.

Hoe hebt u de overlevenden opgespoord die door Truus zijn gered?

Het was niet zo moeilijk om de kinderen en hun families te vinden: het United States Holocaust Memorial Museum en de Tauber Holocaust Library hebben een (online) archief vol met interviews en mondelinge verslagen. Verder had ik de beschikking over de interviews die mijn zoon en zijn vrienden hebben afgenomen en heb ik mezelf ondergedompeld in brie-

ven, documentaires, boeken en andere getuigenissen, zelfs al voordat ik Truus had gevonden. Toen ik eenmaal van haar bestaan wist, concentreerde ik me op de Weense verhalen.

Ik heb zelf geen overlevenden geïnterviewd, omdat ik van de bronnen die ik al had wist dat deze verhalen zeer pijnlijk zijn om te vertellen. De buitengewone acties hebben het leven van deze kinderen gered, maar de meesten hebben hun ouders nooit meer teruggezien. Sommige kinderen die na de oorlog wel met hun families werden herenigd, spraken tegen die tijd alleen nog maar Engels, en hun ouders alleen Duits. Sommigen herinnerden zich het leven vóór Engeland niet meer. Anderen voelden zich in de steek gelaten. Ik had de beschikking over zo'n rijkdom aan ervaringen om mijn fictieve Weense gezinnen op te baseren, dat het me niet nodig leek om hen te belasten, om ze te vragen hun verhalen opnieuw te vertellen, alleen maar voor mij.

Wel heb ik sinds de publicatie van de Engelstalige versie van mijn boek in september de ongelooflijke eer gehad om overlevenden en hun kinderen en kleinkinderen te ontmoeten. Afgelopen zomer ben ik naar Amsterdam gereisd voor een ontmoeting met een groep die de route traceerde van de trein waarmee ze naar Engeland zijn gebracht. Overlevenden komen naar mijn lezingen. Mensen sturen me foto's van generaties die zonder de kindertrans-

porten waarschijnlijk niet meer zouden hebben geleefd. Ik heb gehoord van overlevenden die helemaal in Israël wonen – een man die als éénjarige op de trein is gezet en die onlangs samen met zijn zoon en zijn kleinzoon per fiets de reis heeft gemaakt die hij als baby met de trein had afgelegd. Hij schreef me dat hij bij het lezen van de roman voortdurend had gehuild, dat het hem in staat had gesteld om zijn eigen ervaring op een heel nieuwe manier te begripen. Nu zijn we bezig een persoonlijke ontmoeting te regelen.

Als ik had geweten dat de echte betrokkenen mijn roman zouden lezen, dan had ik hem nooit durven schrijven. Hun reacties betekenen enorm veel voor mij.

Waarom vindt u dat het verhaal van Truus Wijsmuller-Meijer moet worden verteld?

Als schrijver vertel ik graag verhalen over vrouwen die onder moeilijke omstandigheden grootse prestaties weten te leveren, niet in het minst omdat ik mezelf zie als exponent van de tweede feministische golf. Dit soort verhalen herinneren me eraan waar vrouwen toe in staat zijn – wat natuurlijk alles is waar we onze zinnen op zetten. Vaak worden de verhalen over deze heldinnen vergeten, zoals dat van Truus. Toen ik aan

dit verhaal begon, was het zo simpel. Een verhaal dat vrouwen zoals ik zou kunnen inspireren om te geloven dat we werkelijk een verschil kunnen maken.

Toen ik aan het schrijven was, begon echter ook de schokkend vlugge opkomst van extreemrechts. Openlijk antisemitisme. Haat jegens moslims. Nationalisme. *White supremacy* tot in de hoogste regionen van de Verenigde Staten. Ik zie landen over de hele wereld (waaronder het mijne) hun grenzen sluiten voor mensen die wanhopig op zoek zijn naar een veilige haven. De tactieken die Hitler gebruikte om zijn macht te verstevigen – het zwartmaken van de pers en het rechtssysteem, het schenden van politieke normen, bijeenkomsten waar deelnemers worden opgehitst om vijandige leuzen te roepen, het aanmoedigen van geweld en haat – zijn schrikbarend gewoon geworden. In het licht van deze ontwikkelingen heb ik sterker dan ooit het gevoel dat we verhalen over buitengewone edelmoedigheid en altruïsme moeten lezen en ons erdoor moeten laten inspireren. Verhalen over mensen als Truus. We moeten onszelf in herinnering brengen hoeveel verschil één enkele moedige persoon kan maken.